

NYA AVHANDLINGAR

Niklas Cserhalmi: *Djuromsorg och djurmissshandel 1860–1925. Synen på lanbrukets djur och djurplågeri i övergången mellan bonde- och industrisamhälle*. Gidlunds förlag, Hedemora 2004. 368 s., ill. English summary. ISBN 91-7844-668-6.

Bland samhällsvetenskapliga och humanistiska forskare, däribland etnologer, har bondesamhället ibland framställts som en tid då en instrumentell och okänslig djursyn rådde. En ofta omtalad företeelse är den s.k. svältfödningen, vilken sägs ha inneburit att kreaturen utfodrades med mycket begränsade kvantiteter kraft och stråfoder under vintern. När sommararbetet slutligen nalkades berättas det att djuren var så avmagrade att somliga knappt ens kunde resa sig upp. Denna vanliga föreställning önskar agrarhistorikern Niklas Cserhalmi ifrågasätta och nyansera i sin avhandling. Utgångspunkten för boken är att undersöka hur människor i det sena bondesamhället egentligen uppfattade och såg på sina lanbruksdjur, något som Cserhalmi menar är angeläget att utreda eftersom denna tid ofta ställs i relation till dagens djurhantering, med positiva eller negativa förtecken.

Studiens syfte är att problematisera ”vanligt folks” inställning till lanbrukets djur under årtiondena före och efter sekelskiftet 1900. Med vanligt folk avser Cserhalmi de människor som inte tillhörde samhällets privilegierade, utan snarare de vilka i vardagen befattade sig med och skötte om kor och hästar. Källmaterialet tillhör två olika kategorier, dels använder Cserhalmi domstolsprotokoll där djurplågerimål skildras, dels en frågelista som Nordiska museet skickade ut år 1941 om boskapskötsel. Avhandlingen har en geografisk avgränsning, då materialet är hämtat från södra Sverige.

Författaren lanserar redan tidigt en övergripande hypotes för avhandlingen, tillsammans med ett antal rivaliserande. Enligt huvudhypotesen har människor alltid levt ”med å ena sidan empati med djuren och å andra sidan produktionens krav. Dessa två grundläggande åskådningar gentemot djur tenderar att hamna i

konflikt inom såväl enskilda människor som samhällen som hanterar djur. Utfallet av konflikten kan ses som den individuella eller samhälleliga inställningen till djur” (s. 28). De rivaliserande hypoteserna kopplar Cserhalmi till uppfattningar som tidigare spridits från forskarkåll, nämligen att människor i de lägre klasserna hade en instrumentell djursyn, att de var okänsliga för djurs lidande samt att den mildare djursynen kom från borgerligheten.

Avhandlingen är disponerad i fyra delar. Den första utgörs av en lång inledning, där utförliga principiella resonemang förs kring relationer mellan aktör och struktur, användandet av frågelistor respektive domstolsprotokoll samt den hermeneutiska arbetsprincip som Cserhalmi följer. Författaren vill krypa nära sitt material och skapa mikrohistoria, han vill leta efter små detaljer och ordvändningar i sitt material, som kan peka på alternativa eller vidare betydelser än det uppenbara. Denna metod kan exemplifieras utifrån ett resonemang som Cserhalmi senare för kring ett utropstecken, i samband med ett frågelistsvar kring svältfödning (s. 131). I detta skiljetecken läser författaren in såväl värderingar kring det förkastliga i att svälta djuren, som självsäkra blinkningar till läsaren om att denna tid för alltid är svunnen. Greppet är spännande och ger upphov till oväntade slutsatser, men har en benägenhet att bli tendentiöst ibland. När de principiella resonemangen är över vidtar en skildring av den kontext som jordbruket och rättsväsendet utgjorde under den studerade perioden. Den agrara revolutionen beskrivs, liksom de lagförslag och motioner som ligger till grund för 1800-talets rådande lagstiftning på djurskyddsområdet.

Dessa grundläggande diskussioner är ibland relativt löst integrerade med Cserhalmis egen studie och därtill väl långa. Inte förrän på sidan 110 tar avhandlingens egentliga undersökning vid i form av del två, vilken handlar om svältfödning. Även denna del inleds dock med en orienterande odysseé, nu i form av hur svältfödningen tidigare skildrats i historisk och etnologisk litteratur. Ett tiotal sidor senare möter läsaren för första gången det material som ligger till grund för Cserhalmis

hypotes. Som redan nämnts rymmer avhandlingen ett uttalat avståndstagande från den etablerade föreställningen om att djuren fick svälta under vintern, samtidigt som de levde i överflöd under sommaren. Denna bild har formats utifrån delvis samma källor som Cserhalmi använder, varför författaren här vill visa på alternativa sätt att tolka dem. Efter ett fruktlöst försök att kvantitativt bestämma vilka mängder stråfoder djuren bjöds om vintern, med hjälp av uppgifter ur frågelistsvaren, går Cserhalmi över till en kvalitativ textanalys.

Slutsatsen som Cserhalmi drar kring svältfödningen är att denna förekom, men endast vid s.k. nödår. Det existerade således ingen strategi bland bönder att maximera sina resurser genom att bestämma djurbesättningens storlek utifrån mängden foder som fanns att tillgå under sommaren, vilket skulle leda till att man tvingades snåla med fodret vintertid. Istället menar författaren att det vanligen rådde en balans mellan foderkvantiteten under olika årstider, men att särskilt svåra år med missväxt ofrånkomligen ledde till ett underskott. Den svältfödning som senare beskrivits av humanistiska och samhällsvetenskapliga forskare är alltså undantagsfall, menar Cserhalmi, men i kraft av de tragiska följderna kunde få ha en mytbildning uppstått kring svältfödningen, som också går att skygma i frågelistsvaren. Han hävdar också, utifrån sina studier av samtida rättsfall, att om magra djur var en norm under vintern skulle rimligen inga anmälningar eller åtal för svältfödning ha funnits eller tagits på allvar – vilket dock var fallet.

Del tre i avhandlingen behandlar våld mot djur. Inledningsvis diskuterar Cserhalmi användningen av hinderdon, vars syften var att hindra kreaturen från att rymma ur sina inhägnader eller förstöra marken. Hinderdonen kunde bestå av tyngder eller rep som bands kring djurens ben, tråklykor som fästes runt deras halsar med taggar som tryckte in i bröstkorgen om de tryckte sig mot staketstolparna, eller järnringar som stacks in i gristrynet och orsakade smärta vid bökande i marken. Utifrån sina egna antaganden om den verkan som hinderdonen hade på djuren, ur såväl fysisk som psykisk aspekt, gör Cserhalmi upp en lista över deras förorsakade obehag. Där konstaterar han att de hinderdon som är vanligast förekommande i frågelistmaterialet, vilket torde spegla deras förekomst och användning, utgörs av sådana som ger upphov till minst obehag för djuren. Allra oftast omnämnd var *fjölbrüdan*, det vill säga en brädbit som fästes runt kornas horn och hängde ner för ögonen, vilken Cserhalmi menar hade en lindrig påverkan på djuren. Om de milda hinderdonen inte räckte till för att hålla

djuren innanför stängslet ökades emellertid obehaget. På så vis hävdar författaren att det fanns en rationell grund bakom valet av korrigeringsmetod, där man i första hand inte ville förorsaka djuren lidande men där detta ändå kunde bli nödvändigt för att skydda gårdens ekonomiska värden. Här skedde alltså en avvägning mellan empati och produktion, vilken formade de betingelser under vilka den samtida djursynen utvecklades.

Boken tar också upp fall av djurmisshandel som behandlats i rådhus- och häradsrätter under undersökningsperioden. Det visar sig där att det ofta är fall där hästar blivit slagna eller selbrutna som anmälts, vilket författaren tolkar som ett utfall av den höga status som dessa djur uppbar i bondesamhället, och som gjorde omgivningen särskilt känslig för deras lidande. Samtidigt var hästarna också synliga i offentligheten, vilket innebar att deras plågor lättare kunde uppmärksammas. Djurplågerianmälningarna beskrivs av Cserhalmi som en konsekvens av ett brott mot ett uttalat kontrakt, som föreställde existera mellan människa och produktionsdjur. Kontraktstänkandet handlade om att det fanns rättigheter och skyldigheter mellan arterna, där människan skulle behandla sina djur med vänlighet och ge dem lämpliga arbetsuppgifter, samtidigt som djuren utan att bråka skulle utföra det arbete som ålades dem. Då de senare brast i dessa skyldigheter kunde ett visst mått av våld anses vara berättigat i syfte att uppfostra djuren, som t.ex. för att tvinga en istadig och tjurig häst att gå framåt. Om fallet var det motsatta, att djuren gjorde vad de skulle men människan ändå slog dem, eller gav dem övermäktiga arbetsuppgifter, kunde omgivningen reagera genom att anmäla ägaren. Sådant våld uppfattades nämligen som "onödigt" och oberättigat.

Eftersom de flesta anmälningar mot djurplågeri kom från folk som inte kände de utsatta djuren sedan tidigare, vill Cserhalmi slå fast att bondesamhällets människor i gemen hyste en stor empati för djur. Han menar att man såg dem som varelser med ett egenvärde, eller ett *intrinsiskt* värde, för att använda ett av avhandlingens mer centrala begrepp. Därmed bekräftar han också den hypotes som inledningsvis ställts upp, samtidigt som de rivaliserande hypoteserna faller.

I avhandlingens sista del, där slutsatserna summeras och trådarna nystas upp, gör Cserhalmi även ett försök att jämföra bondesamhällets syn på djur med dagens. I detta söker han sig till en nutida arena där djurhanteringen bär liknande ekonomiska förtecken, nämligen travsporten. Också där menar Cserhalmi att det existerar en konflikt mellan empati och produktion,

då stora ekonomiska värden finns förknippade med sporten. Utifrån ett nedlagt djurplågerimål, då en travhäst piskades i samband med tävlingar år 1979, konstaterar författaren att hästhållningen blivit instrumentaliserad och att det idag saknas förmåga att sätta sig in i djurs lidande inom detta sportsammanhang. Att den aktuella travtränaren blev frikänd, till skillnad från vad fallet var i många av bondesamhällets rättsliga mål, uppfattar Cserhalmi alltså som ett tecken på att produktionen idag tillåts gå ut över empatin. Tyvärr känns den svidande kritik som författaren levererar till travsporten en aning malplacerad. En händelse från 1979, hur obehaglig den än är, kan knappast betraktas som representativ för dagens hästhållning. Mycket i inställningen till hästarna och även i djurskyddet har förändrats under de senaste decennierna, vilket inte minst sportens expansion och ökande mediefokus bidragit till. Att därtill dra slutsatser om travsportens beskaffenhet utifrån ett enda fall uppfattar jag som problematiskt ur metodologisk synvinkel. Denna avslutande analys bidrar inte med något för avhandlingens frågeställningar, varför den hellre kunde ha utelutits.

Avhandlingens styrkor ligger framför allt i avsnittet om våld. Här är analyserna som mest förutsättningslösa och ny kunskap produceras. Kontraktsmodellen är genomtänkt och berikar förståelsen av dåtidens relationer mellan människa och djur, samtidigt som den också kan appliceras på ett modernt samhälle. Likaså är diskussionen kring hur empati och produktion jämkades samman för att utforma en såväl ekonomiskt som känslomässigt hållbar djurhantering, mycket intressant och givande. Något mindre trovärdig känns avsnittet om svältfödning, främst på grund av Cserhalmis så uttalade vilja att motbevisa tidigare forskning på fältet, vilket sker på bekostnad av dynamik och komplexitet. Även om författaren har många poänger här, blir intrycket ibland något tendentiöst. Då svaren på Nordiska museets frågelistan tenderar att bekräfta den bild som Cserhalmi vill avvisa, krävs det ibland väl långsökta tolkningar för att avfärda det uppenbara. Den kulturvetenskapliga analysen glider då gärna över i biologiska förklaringar kring hur kornas magar fungerar, vilket känns som en is väl tunn att beträda, eftersom författarens kompetenser torde ligga inom det humanistiska snarare än det naturvetenskapliga området.

Sammantaget utgör Niklas Cserhalmis avhandling spännande läsning för den som intresserar sig för djursyn inom olika kulturer och tider. Även om en väl lång inledning kan upplevas som svårforcerad, är de mer

empiriskt inriktade delarna lättillgängliga och medryckande.

Sara Berglund, Lund

Carin Israelsson: *Kor och människor: Nötkreaturskötsel och besättningsstorlekar på torp och herrgårdar 1850–1914*. Gidlunds förlag, Hedemora 2005. 309 s., ill. English summary. ISBN 91-7844-699-6.

Vid genomläsningen av Carin Israelssons avhandling kom jag att tänka på följande historia, som under ett fältarbete berättades för mig av en nordindisk herde på vandring med sin buffelhjord: När Gud skapade buffeln gav han den en mycket stor mage. Buffeln var bekymrad över detta och frågade Gud: "Hur skall jag klara av att fylla denna stora mage?" Men Gud svarade: "Oroa dig inte, jag skall fästa något på dig som kommer att få människan att ta hand om dig." Israelssons avhandling handlar om kor och inte om bufflar, men problemet var detsamma för landsbygdens folk i Sverige på 1800-talet som för dagens herdar i Himalaya; att fylla boskapens stora idisslande mage, varje dag, året runt, år efter år. För båda grupperna har också det av Gud utlovade utbytet ofta varit mer av ett löfte än något faktiskt existerande. Människorna har tagit hand om sin boskap i en evig kamp mot svält och död och har, sett med vår tids ekonomiskt rationella ögon, ofta fått väldigt lite i gengäld.

Detta ändlösa slit kommer starkt fram i Israelssons bok. Hon skriver om en tid, för inte så väldigt länge sedan, då nästan alla människor i Sverige hade kor i sin omedelbara närhet. Hon har presenterat avhandlingen inom ämnet agrarhistoria vid avdelningen för agrarhistoria, SLU, Ultuna. Israelssons studie är en av flera avhandlingar om relationen mellan kor och människor som nyligen lagts fram (Niklas Cserhalmi, 2004; Jutta Falkengren, 2005). Avspeglar detta ett nytt intresse för relationen mellan människan och hennes boskap och för betydelsen av djurskötsel inom jordbruket? Jag hoppas det. Detta är en del av jordbrukshistorien som tidigare ofta har förbisetts. Här finns mycket kvar att studera både i ett historiskt och i ett nutida perspektiv. Det är därför mycket intressant att få i sin hand en avhandling som handlar om den praktiska hanteringen av kor i ett historiskt perspektiv. Israelssons ämne är skötseln av nötkreatur och besättningsstorlekar på torp och herrgårdar under perioden 1850–1914. I förordet skriver hon att hon har koncentrerat sig på hur människorna